

شیوه تعامل با اسیر در آیات و روایات

علی نصاری*

چکیده

برخورد نیک با اسیران مورد تأکید دین مبین اسلام می‌باشد. در آیات قرآن کریم، برخی از احکام اسیر و چگونگی برخورد با اسیران جنگی بیان گردیده است و در روایات اهل بیت (علیهم السلام) نیز، برخورد نیک با اسیران بسیار سفارش شده است. کما اینکه از برخورد پیامبر و امامان معصوم با اسیران نیز می‌توان شیوه برخورد و تعامل با اسیران را استخراج نمود.

در این مقاله پس از بررسی لغوی و اصطلاحی لفظ اسیر، با استناد به آیات و روایات امامان معصوم (علیهم السلام) به احکام اسلامی راجع به فرجام اسیر اشاره شده و آنگاه، احسان به اسیر، دعوت اسیر به اسلام، اطعام اسیر و رعایت عدالت در برخورد با اسیر را در قالب شیوه‌های تعامل با اسیر مورد بررسی قرار گرفته است.

واژه‌های کلیدی: اسیر، اسیران، شیوه تعامل، آیات، روایات.

* پژوه رشته تبلیغ (سطح ۳) موسسه آموزش عالی امام رضا ع.

مقدمه

در طول ادوار مختلف تاریخی، رخدادهای گوناگون و بروز جنگ‌های مختلف باعث شده است که عده‌ای از انسان‌ها در بند عده‌ای دیگر باشند که به اشخاص در بند، اصطلاحاً اسیر گفته می‌شود. برخورد با اسیران و بالاخص اسیران حربی، در ادیان و ملل مختلف، متفاوت بوده است.

دین اسلام که دین رحمت و عطوفت است با تحریض مسلمانان به برخورد نیک با اسیران، برنامه متعالی اسلام را برای نجات بشر به رخ همگان می‌کشد. پیامبر مکرم اسلام (صلی الله علیه و آله و سلم) و خلفای بر حق ایشان (علیهم السلام) همواره منادی عزت و کرامت انسانی بوده‌اند.

بنا بر سفارش‌های بزرگان دین، برخورد کریمانه و توأم با احسان و مهربانی با اسیر و بلکه حتی با اسیرانی که حکم کشتن آنان صادر شده است، به دفعات مورد تأکید قرار گرفته است.

در آیات قرآن کریم نیز، برخورد مناسب با اسیران جنگی و دادن وعده‌های دنیوی و اخروی به آنان جهت تشویق آنان به اسلام آوردن بیان گردیده است.

۸۴

تغفیر

اسیر در لغت و اصطلاح

خلیل در کتاب العین، «اسر» را به معنای بستن دانسته و شخص بسته شده را «مأسور» نامیده است.^۱

ابن منظور نیز در لسان العرب، «اسیر» را از اصل «إسار» به معنای قید و بند دانسته و می‌نویسد:

۱. فراهیدی، خلیل بن احمد، «كتاب العين»، ج ۷، ص ۲۹۳: «أَسْرَ فلانٌ فلاناً: شَدَّهُ وَثَاقَا وَهُوَ مَأْسُورٌ».

علل پیدایش انشعابات شیعه بعد از امام رضا علیهم السلام تا اواخر غیبت صغیری

«إسار» به معنای قید و طناب بستن دست می‌باشد و «اسیر» از این ماده اخذ شده است؛ همچنین در گذشته، اسیر را با بند نعلین می‌بستند سپس هر گرفتاری را اسیر نامیدند هرچند که با آن بسته نشده باشد.^۱

اما در تعریف اصطلاحی اسیر، آیه‌الله شاهروdi او را نیروی به بند درآمده در جنگ تعریف کرده و می‌افزاید:

عنوان اسیر بر هر نیرویی که در حال نبرد یا پس از آن به اسارت یکی از دو جبهه متخاصم درآمده است، اطلاق می‌گردد، خواه مرد باشد یا زن، خردسال باشد یا بزرگسال.^۲

سرانجام اسیر

فرجام اسیر در بند، بنا بر احکام اسلامی یکی از چهار حالت کشتن، آزادی در قبال مال یا امتیازی خاص، بردگی و یا آزادی مطلق خواهد بود. دستور به کشتن اسیران، غالباً متعلق به زمانی است که جنگ خاتمه نیافته باشد بنابراین نگه داشتن اسیران و یا آزاد ساختن آنان برای مسلمانان تبعات منفی در خواهد داشت.

شیخ طبرسی در مجمع البیان ذیل آیه ۴ سوره مبارکه محمد می‌نویسد: از ائمه هدی (صلوات الله عليهم) رسیده است که اسیران جنگی بر دو قسم هستند، یک قسم از اسیران هستند که پیش از انقضای جنگ دستگیر می‌شوند، در مورد این اسیران، حکم به کشتن آنان داده شده است و در مورد آنان، هیچ‌گونه آزادی بلاعوض یا با عوض جایز نیست.

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم، «لسان العرب»، ج ۴، ص ۱۹: «الإسار: القيد و يكون حبل الكتساف و منه سمي الأسير و كانوا يشدونه بالقيد فسمى كل أخيد أسيراً وإن لم يشد به»

۲. شاهروdi، سید محمود، «فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام»، ج ۱، ص ۴۹۱



قسم دیگر اسیرانی هستند که پس از پیروزی دستگیر می‌شوند که دیگر جنگی نیست، امام در مورد آنان مختار است بین آنکه با منت گذاردن، آزادشان کند یا آنکه در مقابل امتیازی مانند مال، تعویض با اسیر مسلمان، یا برده ساختن آنان وزدن گردنشان؛ اما اگر در هر دو حالت اسلام آورند تمام این احکام ساقط شده حکم آنان حکم مسلمانان دیگر است.^۱

در هر صورت، معامله نیک با اسیران نتایج بهتر و مطلوب‌تری به دنبال خواهد داشت.

زراره از امام باقر (علیه السلام) روایت می‌کند که فرمود: ثمامه بن اثال را سواران پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) به اسیری گرفتند و پیش از آن، پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) دعا کرده بود که خدایا؛ مرا بر ثمامه چیره گردان. پس پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) به او فرمود: من تو را به گزینش یکی از این سه مخیر می‌سازم؛ اینکه تو را بکشم. ثمامه گفت: در این صورت مرد بزرگی را کشته‌ای.

دیگر آنکه از تو فدیه بستانم. ثمامه گفت: در این صورت مرا ارزشمند و گران‌بها خواهی یافت. سوم آنکه بر تو منت نهم و آزادت سازم. ثمامه گفت: در این صورت مرا قدردان خودخواهی یافت. پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمود: پس من بر تو منت می‌نهم و آزادت می‌سازم. ثمامه گفت: من گواهی می‌دهم که خدایی جز الله نیست و محمد فرستاده اوست، به خدا سوگند آن هنگام که تو را دیدم دانستم که تو پیامبر خدایی ولی آن هنگام که در بند بودم نمی‌توانستم به آن گواهی دهم.

طبق این روایت، چنانچه پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم)، ثما مه را می‌کشت و یا در مقابل آزادی، از او مال و اموال مطالبه می‌فرمودند، وی مسلمان نمی‌شد اما رفتار سخاوتمندانه و رحیمانه پیامبر باعث اسلام آوردن ثما مه گردید.^۱

شیوه تعامل با اسیر

اسلام دین رحمت و بخشش است. در آیات قرآن و بالاخص روایات رسیده از معصومان (علیهم السلام) به رعایت احسان و مهربانی در برخورد با اسیران سفارش شده است.

در ادامه به چهار جنبه مهم در برخورد با اسیر پرداخته می‌شود:

۱. احسان به اسیر

احسان به اسیر باعث جلب توجه او به دین رحمت و عطوفت می‌گردد و هدف غایی از جنگ و به اسارت درآوردن دشمنان که دفاع از دین اسلام و یا ترویج آن است، محقق می‌گردد.

در جریان فتح مکه، فرمان مشهور و تاریخی از سوی ایشان صادر گردید؛ ایشان که بر دشمن خویش پیروز گشته و خیل عظیمی از آنان را به اسارت درآورده بود با کرامت و احسانی وصف ناشدنی فرمان آزادی بی‌قید و شرط همه آنان را داد و فرمود:

«فَادْهُبُوا فَأَنْتُمُ الظَّلَّاءُ» بروید که شما آزاده شده‌اید. با این فرمان، دشمنانی که طی سال‌ها، از ابراز هرگونه اذیت و آزار نسبت به پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) امتناع نمی‌کردند، گروه گروه به اسلام گرویدند گویی که زمانه محشر است و مردم از قبور خود خارج شده باشند.^۲

۱. کلینی، محمد بن یعقوب، «الکافی»، ج ۱۵، ص ۶۷۲

۲. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، «بحار الأنوار»، ج ۲۱، ص ۱۳۲



این گونه رفتار کردن با اسیر در خاندان عصمت و طهارت در طول تاریخ وجود داشته است. امام علی (علیه السلام) به امام حسن (علیه السلام) سفارش می‌کند که با قاتل خود که اینک اسیر است با مهربانی، احسان و شفقت برخورد نماید:

ای فرزندم با اسیرت با مهربانی رفتار کن و نسبت به او ترحم کن و با احسان با او رفتار نما و با شفقت با او برخورد کن.^۱

۲. دعوت اسیر به اسلام

در آیات قرآن کریم، برخی احکام اسیر بیان شده است. در آیه ۷۰ سوره مبارکه انفال بر دعوت اسیران به اسلام و تحریض آنان با دادن وعده‌های مادی و معنوی تأکید شده است.

«يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيهِكُمْ مِنَ الْأَسْرَى إِنْ يَعْلَمُ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِمَّا أَخِذَ مِنْكُمْ وَيَغْفِرُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ»^۲.

آیه الله مکارم شیرازی در تفسیر این آیه شریفه می‌نویسند:

مسئله مهمی که در مورد اسیران جنگی وجود دارد موضوع اصلاح و تربیت و هدایت آن‌ها است، این موضوع در مکتب‌های مادی ممکن است مطرح نباشد، ولی در جهادی که برای آزادی و اصلاح انسان‌ها و تعمیم حق و عدالت صورت می‌گیرد، حتماً مطرح است.

۱. هاشمی خوبی، میرزا حبیب الله، «منهاج البراءة في شرح نهج البلاغة»، ج ۵، ص ۱۵۶: «ارفق يا ولدي بأسيرك و ارحمه و أحسن إليه و اشفق عليه.»

۲. الأنفال، ۷۰: «إِيٰٓ يٰٓمِيرٰ! بِهِٰ اسِيرٰنِي كَهْ دَرْ دَسْ شَمَا هَسْتَنْدَ بَگُو: «اَگْرَ خَداوَنْدَ، خَيْرَ دَرْ دَلَهَيِ شَمَا بَدَانَدَ، (وَ نِيَاتَ پَاكِي دَاشْتَه بَاشِيدَ) بَهْتَرَ اَزْ شَمَا گَرْفَتَه شَدَه بَهْ شَمَا مَيْدَهَدَه؛ وَ شَمَا رَا مَيْبَحْشَدَه؛ وَ خَداوَنْدَ آمَرْزَنَدَه وَ مَهْرَبَانَه اَسْتَ!»

علل پیدایش انشعابات شیعه بعد از امام رضا علیهم السلام تا اواخر غیبت صغیری

لذا خداوند به پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) دستور می‌دهد که اسیران را با بیان دلگرم کننده‌ای به سوی ایمان و اصلاح روش خود دعوت و تشویق کند و می‌گوید: «ای پیامبر به اسیرانی که در دست شما هستند بگو اگر خداوند در دل‌های شما خیر و نیکی بداند بهتر از آنچه از شما گرفته شده، به شما می‌بخشد».

منظور از کلمه «خیر» در جمله «إن يعلم الله في قلوبكم خيراً» همان ایمان و پذیرش اسلام است و منظور از «خیر» در جمله بعد، پاداش‌های مادی و معنوی است که در سایه اسلام و ایمان عاید آن‌ها می‌شود و به مراتب بالاتر از مبلغی است که به عنوان «فداء» پرداخته‌اند.

علاوه بر این پاداش‌ها، لطف دیگری نیز درباره شما کرده «و گناهانی را که در سابق و قبل از پذیرش اسلام مرتكب شدید، می‌بخشد و خداوند آمرزنده و مهربان است».^۱

۳. اطعام اسیر

غذا و آب دادن به اسیر از بدیهیات و اولیات حقوق انسانی است. این مسئله در دین اسلام و روایات رسیده از اهل بیت (علیهم السلام) با تأکید بیان گردیده است

امام علی (علیه السلام) سفارش قاتل خود را که اکنون اسیر می‌باشد را به فرزندش امام حسن (علیه السلام) می‌کند و می‌فرماید:

فرزندم تو را به حقی که بر تو دارم قسم می‌دهم که از غذای خود به او بخورانی و از آشامیدنی خود به او بدهی و دست و پای او را در غل و زنجیر نکن پس اگر من مردم، او را قصاص کن و تنها یک ضربه بر او وارد کن سپس او را بعد از مردن در آتش بسوزان و هرگز او را مثله نکن... و چنانچه من زنده

۱. مکارم شیرازی، ناصر، «تفسیر نمونه»، ج ۷، ص ۲۵۱

ماندم من به بخشنش او سزاوارترم و من به خوبی می دانم که با او چه کنم
بنابراین چنانچه او را ببخشم ما اهل بیت بر کسی که در حق ما مرتكب اشتباه
شده است جز بخشنش و کرامت از خود نشان نمی دهیم.^۱

در روایتی دیگر، زراره از امام صادق (علیه السلام) نقل می کند:

غذا دادن به اسیر، حقی است که بر گردن کسی است که او را به اسارت
درآورده است هرچند که بنا باشد فردای آن روز او را به قتل برسانند بنابراین باید
به او آب و غذا داد و او را در سایه نگه داشت و نسبت به او مهربان بود، خواه
کافر باشد و خواه غیر آن.^۲

۹۰

ابو بصیر نیز از امام صادق (علیه السلام) در خصوص آیه ۸ سوره مبارکه
انسان سؤال می کند؛ حضرت می فرمایند آن اسیر است و همچنین فرمودند اسیر،
اطعام می گردد هرچند سرانجام او کشته شدن باشد و همچنین فرمودند علی (علیه
السلام) کسانی را که در زندان به سر می برند را از بیت المال، اطعام می کردند.^۳



۱. هاشمی خوبی، میرزا حبیب الله، «منهاج البراعة في شرح نهج البلاغة»، ج.۵، ص ۱۵۶: «بحقّي عليك فأطعمه يا بنى ممّا تأكل و اسقه مما تشرب و لا تقيّد له قدما و لا تغلّ له يدا فان أنامت فاقتص منه بآن تقتله و تضربه ضربة واحدة و تحرقه بالنار و لا تمثل بالرجل، ... و إن أنا عشت فأنا أولى به بالعفو عنه و أنا أعلم بما أفعل به فان عفوت فتحن أهل بيت لا نزداد على المذنب إلينا إلا عفوا و كرما».

۲. کلینی، محمد بن یعقوب، «الکافی»، ج.۵، ص ۳۵: «عَنْ رَّوْرَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَ قَالَ: إِطْعَامُ الْأَسِيرِ حَقٌّ عَلَى مَنْ أَسْرَهُ وَ إِنْ كَانَ يُرَادُ مِنَ الْعَدُوِّ قَاتِلُهُ فَإِنَّهُ يَتَبَغَّسِي أَنْ يُطْعَمَ وَ يُسْقَى وَ [يُظَلَّ] وَ يُرْفَقَ بِهِ كَافِرًا كَانَ أَوْ عَيْرَهُ».

۳. شیخ حر عاملی، محمد بن حسن، «وسائل الشیعه»، ج.۱۵، ص ۹۲: «أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَ قَالَ: سَأَلَنَا عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَرَّ وَ جَلَ وَ يُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبْهِ مُسْكِينًا وَ يَتِيمًا وَ أَسِيرًا قَالَ هُوَ الْأَسِيرُ وَ قَالَ الْأَسِيرُ يُطْعَمُ وَ إِنْ كَانَ يُقْدَمُ لِلْقَتْلِ وَ قَالَ إِنَّ عَلَيْنَا كَانَ يُطْعَمُ مَنْ خُلِّدَ فِي السُّجْنِ مِنْ يَتِيمَ الْمُسْلِمِينَ».

۴. رعایت عدالت در رفتار با اسیر

در مطالب پیشین به رفتار حضرت امیر با قاتلش و توصیه‌های ایشان به امام حسن (علیه السلام) در رابطه با چگونگی رفتار با اسیر، نهایت کرامت، بزرگواری و عدالت را می‌توان مشاهده نمود.

زهری از امام سجاد (علیه السلام) نقل می‌کند که سفارش می‌کنند حتی در مرکب نیز، باید حال اسیر را مراعات نمود:

هنگامی که اسیری گرفتی و او را با خود می‌آوری اگر از راه رفتن ناتوان شد و مرکبی برای حمل او نداری او را رها کن و به قتل مرسان، چرا که نمی‌دانی هنگامی که او را نزد امام آوردی چه حکمی درباره او خواهد کرد.^۱

نتیجه گیری

با بررسی آیات قرآن کریم و بالاخص آیه ۷۰ سوره مبارکه انفال «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ فُلِّمْ فِي أَيْدِيكُمْ مِنَ الْأَسْرَى إِنْ يَعْلَمُ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا يُؤْتُكُمْ خَيْرًا مِمَّا أَخْذَ مِنْكُمْ وَ يَغْفِر لَكُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ»^۲ و با بررسی روایات پیامبر اسلام (صلی الله عليه و آله و سلم) و اهل بیت (علیهم السلام)، همچنین با مطالعه رفتار پیامبر اسلام (صلی الله عليه و آله و سلم) و اهل بیت (علیهم السلام) در برخورد با اسیران، مراعات احسان و عدالت در برخورد با اسیران فهمیده می‌شود.

مهربانی با اسیران و برخورد نیکو با آنان، اطعام آنان و تشویق آنان به اسلام مورد تأکید بوده و هدف نهایی که مسلمان شدن اسیران است را می‌توان از آیات و روایات استنباط نمود.

۱. کلینی، محمد بن یعقوب، «الکافی»، ج ۵، ص ۳۵: «الرَّهْرِيٌّ عَنْ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ صَقَالَ: إِذَا أَخْذَتْ أَسِيرًا فَعَجَزَ عَنِ الْمَسْيِ وَ لَيْسَ مَعَكَ مَحْمِلٌ فَأَرْسِلْهُ وَ لَا تَنْتَهِلْ فَإِنَّكَ لَا تَدْرِي مَا حُكْمُ الْإِمَامِ فِيهِ»

۲. الأنفال، ۷۰: «اَيُّ پیامبر! به اسیرانی که در دست شما هستند بگو: «اگر خداوند، خیری در دلهای شما بداند، (و نیات پاکی داشته باشد) بهتر از آنچه از شما گرفته شده به شما می‌دهد؛ و شما را می‌بحشد؛ و خداوند آمرزنده و مهربان است!»



فهرست منابع

قرآن کریم

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، دار صادر، بیروت، چاپ سوم، بی‌تا.
۲. پایگاه حوزه، سیره و چگونگی رفتار پیامبر ﷺ با اسیران جنگی، آدرس: www.hawzah.net
۳. جمعی از پژوهشگران زیر نظر شاهرودی، سید محمود هاشمی، فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام، مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت علیهم السلام، قم، چاپ اول، ۱۴۲۶ هـ
۴. جمعی از محققان در پژوهشگاه تحقیقات اسلامی، جهاد در آینه روایات، انتشارات زمزم هدایت، قم، چاپ اول، ۱۴۲۸ هـ
۵. جمعی از محققان در پژوهشگاه تحقیقات اسلامی، جهاد در آینه روایات، انتشارات زمزم هدایت، قم، اول، ۱۴۲۸ هـ
۶. سایت درس‌هایی از قرآن، گرفتن اسیر و رفتار با اسراء، آدرس: www.gharaati.ir
۷. شیخ حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، موسسه آل البيت علیهم السلام، قم، چاپ اول، ۱۴۰۹ ق.
۸. صادقی فدکی، سید جعفر، اسارت در اسلام، دانشنامه موضوعی قرآن کریم.
۹. طبرسی، فضل بن حسن، ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تحقیق رضا ستوده، انتشارات فراهانی، تهران، چاپ اول، ۱۳۶۰ ش
۱۰. فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، نشر هجرت، قم، چاپ دوم، بی‌تا.
۱۱. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، دارالحدیث، قم، چاپ اول، ق ۱۴۲۹
۱۲. کلینی، محمد بن یعقوب، بهشت کافی / ترجمه روضه کافی، انتشارات سرور، قم، چاپ اول، ۱۳۸۱ ش.
۱۳. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بحار الانوار، دار احیاء التراث العربی، بیروت، چاپ دوم، ۱۴۰۳ ق.
۱۴. محمدی ری شهری، محمد، میزان الحكمه، موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، سازمان چاپ و نشر، قم، ۱۳۸۹ هـ.
۱۵. مرکز فرهنگ و معارف قرآن، فرهنگ موضوعی تفاسیر، موسسه بوستان کتاب، قم، چاپ اول، ۱۳۸۲
۱۶. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، دارالکتب الإسلامية، تهران، چاپ اول، ۱۳۷۴
۱۷. هاشمی خوبی، میرزا حبیب الله، منهاج البراعة فی شرح نهج البلاغة، المکتبه الاسلامیه، تهران، چاپ چهارم، ۱۴۰۰ ق.
۱۸. هاشمی رفسنجانی، اکبر، فرهنگ قرآن، بوستان کتاب (انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، چاپ دوم، ۱۳۸۳ ش.